

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО

ОБУЧЕНИЕТО НА ПРЕРАЗКАЗВАНЕ СПОРЕД СЪВРЕМЕННИТЕ НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА ЕТАПА I–IV КЛАС

Мариана Мандева

Личностноориентираният образователен процес поставя 7–11-годишните деца в центъра на педагогическото взаимодействие. Интелектуалният им труд в условията на училищното обучение се характеризира със самостоятелност, активност, рефлексивност. От “училище по репродукция” (Ем. Василева) българското начално училище се превръща в “училище по творчество” (Ем. Василева), което окуражава малките ученици да приемат с желание и увереност когнитивни предизвикателства, да поемат интелектуален риск, да изследват проблеми от обкръжаващия ги свят, да овладяват стратегии за ефективно решаване на задачи от живота. Търсеният ефект е да се формират социално пълноценни личности (вж. по-подр.: Василева 2004; Василева 2002).

Философията за обучение с център детето намира закономерна проекция в контекста на културно-образователната област “Български език и литература” в етапа I–IV клас. Посоката на промяната синтезирано може да се представи така: от обучение, насочено към езика, изучаван от учениците, към обучение, ориентирано към учениците, изучаващи езика.

В съответствие с актуалните образователни тенденции съвременното обучение по роден език и литература в началното училище се конструира и реализира като комуникативно ориентирано обучение. Най-общо, това означава децата да бъдат подготвени за ефективно решаване на разнообразни задачи от “живата” им речева практика.

В този контекст се възлагат важни функции на системната, целенасочена методическа грижа за развитието на репродуктивната речева изява на малките ученици, в чиито условия се стимулира активно техният интелектуален, комуникативен, социален потенциал; насърчава се интегритетът им в обществото (вж. по-подр.: Мандева 2004, с. 49–50).

За да се постигнат търсените образователни ефекти, съществено значение имат стандартите за учебно съдържание, регламентирани от актуалните нормативни документи по български език и литература за I–IV клас. Важен според мен е въпросът: дават ли Държавните образователни изисквания за учебно съдържание по български език и литература в началния етап на основната образователна степен и съответните учебни програми точен и изчерпателен отговор на въпросите, пораждащи се при реализацията на перспективно, комуникативно ориентирано обучение на преразказване?

В този смисъл, **задача на текста** е: да се направи контент анализ на съвременните нормативни документи по български език и литература за I–IV клас, за да се открият аргументирано методическите позитиви и ограничители при реализацията на обучение на текстова репродукция от комуникативен тип.

Очакването е да се подпомогне провеждането на модерен, ефективен образователен процес по роден език в I–IV клас.

Според Държавните образователни изисквания за учебно съдържание по български език и литература в началното училище приоритет на обучението на преразказване е формирането на детската комуникативна компетентност¹ (вж.: Държавни образователни изисквания за учебно съдържание в началния етап на основната образователна степен 2000, с. 1).

Това основополагащо разбиране намира израз в съответните учебни програми. То прозира и в целите на обучението, и в очакваните ефекти.

Така например, според Учебната програма по български език и литература за I клас наред с приоритетите за овладяване на механизмите на четене и писане се визира необходимостта от стабилизиране и развитие на детската компетентност за текстово възпроизводство. Стандарт 2 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна компетентност: създаване на изказвания и писмени текстове”, гласи: “Ученикът съставя устен преразказ на отделен епизод или на кратък художествен текст.” (Учебни програми за първи клас 2003, с. 15). Очакваният резултат е:

“Ученикът преразказва устно епизод по избор или кратка приказка/разказ” (Учебни програми за първи клас 2003, с. 15). Търсените ефекти по посока на формиране на комуникативноречеви умения са регламентирани така: “Ученикът:

- може с помощта на учителя да преразкаже устно епизод от приказка/разказ (по избор);
- се стреми да проследи случката в кратка приказка/разказ, като ги преразказва устно с помощта на учителя.” (Учебни програми за първи клас 2003, с. 15).

Учебната програма по български език и литература за II клас също акцентува върху формирането на детската компетентност за преразказване. Стандарт 1 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване”, е формулиран така: “Ученикът... създава текст, в който предава съдържанието на чужд повествователен текст...” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 25). Очакването: “Ученикът създава текст, чрез който преразказва авторски повествователен художествен текст.” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 26). Резултатите от обучението на текстова репродукция във II клас се свързват с градежа на следните умения: “Ученикът:

- може с помощта на учителя да преразкаже последователно кратък авторски повествователен текст;
- може при преразказването да се придържа към авторския повествователен текст, без да допуска извънтекстови асоциации;
- може с помощта на учителя да преразказва пълно авторския повествователен текст, като ползва и ключови думи – логически опори от него.” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 26).

В стандарт 2 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и литературна компетентност: създаване на изказвания и писмени текстове”, е записано: “Ученикът съставя устен преразказ на отделен епизод или на кратък художествен текст” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 27). Очакваният резултат е: “Ученикът преразказва устно епизод (по избор) или кратка приказка, разказ, басня.” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 27). Търсеният ефект от обучението на текстово възпроизводство във II клас е да се формират следните умения: “Ученикът:

- може с помощта на учителя да преразкаже устно епизод от приказка, разказ, басня;

– умее последователно да преразкаже епизодите, съставлящи случката, в кратка приказка, разказ, басня, като ги обвързва смислово и тематично.” (Учебни програми за втори клас 2003, с. 27).

Учебната програма по български език и литература за III клас също отрежда водещо място на образователните усилия за формиране на детската компетентност за текстова репродукция. Стандарт 1 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване”, регламентира: “Ученикът ... създава текст, в който предава съдържанието на чужд повествователен текст.” (Учебни програми за III клас 2003, с. 13). Очакваният резултат е: “Ученикът създава текст, чрез който преразказва съдържанието на чужд повествователен текст.” (Учебни програми за III клас 2003, с. 13). Търсеният образователен ефект на ниво формиране на комуникативноречеви умения е: “Ученикът:

- може да преразказва подробно съдържанието на повествователен художествен текст (приказка, разказ, басня, откъс от повест, роман за деца);

- може да преразкаже главното, същественото от съдържанието на повествователен художествен текст (приказка, разказ, басня, откъс от повест, роман за деца);

- може да се придържа при преразкаждането към повествователния художествен текст и да не допуска извънтекстови асоциации;

- може да преразкаже пълно авторския повествователен текст, като ползва ключови думи от него.” (Учебни програми за III клас 2003, с. 14).

Стандарти 2 и 3 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и литературна компетентност”, акцентуват върху методическата грижа за формиране на детската компетентност за устно преразкажане, и по-конкретно: “Ученикът създава устен преразкаж на отделен епизод или на кратък художествен текст”; “Ученикът създава устно изказване с помощта на словесна или визуална опора” (Учебни програми за III клас, с. 15). Очакваните ефекти на нива учебна програма и формиране на комуникативноречеви умения съответно са: “Ученикът преразказва устно епизод или кратка приказка, разказ, басня, откъс от повест, роман за деца” (Учебни програми за III клас, с. 15). Той:

- “... – може последователно да преразказва епизодите, съставлящи случката в литературното произведение – приказка, разказ, басня, откъс от повест, роман за деца;

- може да преразказва близко до авторския текст, без да допуска извънтекстови асоциации; без да вмъква нови фрагменти в преразкажания епизод

или случка от приказка, разказ, басня, повест, роман за деца.” (Учебни програми за III клас, с. 15).

“Ученикът възпроизвежда научнопопулярен или художествен текст, като се придържа към съдържанието му.” (Учебни програми за III клас, с. 15). Той:

“... – може да преразкаже художествен текст, без да се отклонява от авторското послание;

– може да възпроизвежда научнопопулярен текст, като се придържа към фактите в него.” (Учебни програми за III клас, с. 15)

Учебната програма по български език и литература за IV клас също поставя акцент върху методическата работа над преразкажането. Стандарт 1 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване”, гласи: “Ученикът създава текст, в който предава съдържанието на чужд повествователен текст” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8). Очакваните ефекти на нива учебна програма и формиране на комуникативноречевни умения съответно са: “Ученикът създава текст, чрез който преразказва съдържанието на чужд повествователен художествен текст” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8). Той притежава следните умения:

“... – може да преразказва подробно съдържанието на повествователен художествен текст (приказка, разказ, басня, откъс от повест или роман за деца, мит);

– може да преразказва главното, същественото от съдържанието на повествователен художествен текст (приказка, разказ, басня, откъс от повест или роман за деца, мит);

– може да преразказва логически свързано и последователно епизодите в авторски художествен повествователен текст;

– може да преразказва близко до авторския текст и да не допуска извънтекстови асоциации;

– може да преразказва пълно авторския повествователен текст, като ползва ключови думи от него;

– може да преразказва авторски повествователен текст, като изразява несвидетелско отношение към преразкажаното.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8)

Стандарт 4 от същото ядро на учебното съдържание – “Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване”, регламентира: “Ученикът умее

... да прави план на чужд текст; редактира текста си с оглед на съдържанието, точността на израза, правописа.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8.) Очакваните ефекти от образователните усилия на нива учебна програма и формиране на комуникативноречевни умения съответно са: “Ученикът прави план на чужд текст.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8). Той:

“... – може да направи план с епизодите на чужд авторски художествен текст и да го преразкаже;

– може да направи план на научнопопулярен текст и да възпроизведе съдържанието му;

– може да разграничава различните видове редактиране;

– може да редактира свой текст, като го усъвършенства по отношение на съдържанието, точността на изказа и правописа чрез различни видове редактиране.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 8).

Стандарти 2 и 3 от ядро 4 на учебното съдържание – “Социокултурна и литературна компетентност: създаване на изказвания и писмени текстове”, имат следната формулировка: “Ученикът съставя устен преразказ на отделен епизод или на кратък художествен текст”; “Ученикът създава устно изказване с помощта на словесна или визуална опора” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 9). Очакваните резултати на нива учебна програма и формиране на комуникативноречевни умения са регламентирани така: “Ученикът преразказва устно епизод или кратка приказка, разказ, басня, мит, легенда, откъс от повест или роман за деца” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 9). Съответните умения са: детето

“... – може да преразказва устно епизод или кратка приказка, разказ, басня, мит, легенда, откъс от повест или роман за деца;

– може последователно да преразкаже епизодите, съставлящи случката в литературното произведение – приказка, разказ, басня, мит, легенда, откъс от повест или роман за деца;

– може да преразказва близко до авторския текст, без да допуска извънтекстови асоциации; без да вмъква нови фрагменти в преразказвания епизод или случка от приказка, разказ, басня, мит, легенда, откъс от повест или роман за деца.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 9.)

“Ученикът възпроизвежда научнопопулярен или художествен текст, като се придържа към конкретното му съдържание” (Учебна програма по

български език и литература за IV клас 2003, с. 9). Търсеният ефект е да се формират следните умения: “Ученикът:

– може да преразказва художествен текст, без да се отклонява от авторската идея, от повествованието за случката и изображението на героите, като подбира ключови думи от текста;

– може да възпроизвежда научнопопулярен текст, като се придържа към фактите в него.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 9.)

Позволих си да цитирам по-обстойно учебните програми с цел контент анализът на нормативните документи по посока на проучвания проблем да бъде коректен, да се основава на точни и обективни данни.

И така, основните **методически позитиви** по отношение на обучението на преразказване, очертани от Държавните образователни изисквания за учебно съдържание и от учебните програми по български език и литература от I до IV клас, по мое мнение, са:

1. Глобалната цел на културно-образователната област “Български език и литература” в началния етап на основното училище е ориентирана към формирането на актуален тип компетентност – комуникативна, която осигурява пълноценна и многостранна изява на малките ученици в разнообразни области от техния личен и обществен живот. Регламентираната в този контекст системна, методична педагогическа грижа за градежа на детската компетентност за текстово възпроизводство е логична, навременна и перспективна.

2. В новите нормативни документи по български език и литература за I–IV клас, за разлика от предходни учебни програми от 1984 г., 1991 г., 1993 г., е постигнато методическо равновесие при формирането на компетентност у учениците да преразказват в устна и в писмена форма. Това е безспорно продуктивно решение, продиктувано от изискванията на “живата” речева практика към езиковите индивиди да репродуцират текстове в разнообразни ситуации на социалното взаимодействие чрез възможностите на устната и писмената реч.

3. Обучението на преразказване се осъществява в условията на жанрово многообразие от образци на художествената литература (приказки, разкази, басни, митове, легенди, откъси от повести и романи за деца). Очакваните образователни ефекти оправдано се свързват с градежа на така нужните за социалния успех на 7–11-годишните литературни и комуникативни компетенции.

4. Предвид потребностите на автентичната речева практика на малките ученици с безспорна образователна перспективност е стремежът да се осигури

стилова диференциация на текстова репродукция. Ако в I и II клас децата преразказват образци от художествената литература, то в III и IV клас обект на езиково възпроизводство вече са и достъпни за 9–11-годишните научнопопулярни текстове.

Наред с това обаче, новата нормативна база поставя някои **образователни ограничители** при реализацията на модерно, ефективно, комуникативно ориентирано обучение на преразказване в ранна училищна възраст. Най-съществените сред тези ограничители, според мен, са:

1. В съгласие с комуникативноречевата образователна стратегия нормативните документи основателно обвързват очакваните ефекти от обучението на преразказване с формирането на комуникативноречиви умения у децата. Но дали регламентираният според учебните програми умения са комуникативноречиви по характер? Според актуалните методически изследвания комуникативноречевите умения се проявяват в условията на социално взаимодействие, изискващо обмен на езикова информация; реализират се в процеса на речева дейност, на определени речеви актове. В този смисъл, те интегрират богат и сложен репертоар от умения за ориентация в ситуацията на общуване, за планиране, реализиране и контролиране на речева изява в контекста на конкретен комуникативен континуум² (вж.: Вълкова 1996; Капинос 1979; Мандева 2004). Това ми дава основание да твърдя, че формулировки от типа: “Ученикът: може с помощта на учителя да преразкаже устно епизод от приказка/разказ (по избор); се стреми да проследи случката в кратка приказка/разказ, като ги преразказва устно с помощта на учителя.” (Учебни програми за първи клас 2003, с. 15) или “Ученикът: може да преразказва художествен текст, без да се отклонява от авторската идея, от повествованието за случката и изображението на героите, като подбира ключови думи от текста; може да възпроизвежда научнопопулярен текст, като се придържа към фактите в него.” (Учебна програма по български език и литература за IV клас 2003, с. 9) и др. под. не съответстват на съдържанието на понятието “комуникативноречиви умения”. Регламентираният от новите учебни програми умения, които следва да се изградят у децата в условията на обучението на преразказване, имат по-частен характер. Те визират (при това твърде обобщено, без нужната за практиката конкретика) отделни компетенции за съобразяване с вътрешно-текстови критерии при езиковата репродукция. В този смисъл, така формулирани, тези умения са неудовлетворителни за постигане целите на родноезиково обучение от актуален, комуникативен тип.

2. Ефективността от методическата грижа над детската репродуктивна речева изява би се повишила, ако в учебното съдържание се включи набор

от различни по функционално-сисловата си принадлежност преразкази. Според новите образователни стандарти децата репродуцират повествователни текстове. Описанието и разсъдението не са обект на усвояване в условията на обучението на преразказване в I–IV клас. А не бива да се забравя, че интелектуалният труд на 7–11-годишните в училище, при това не само по време на родноезиковите занятия, е свързан с езикова репродукция на поместени в детските учебници, учебни помагала, речници, енциклопедии и т.н. текстови оригинали, които според композиционно-речевата си форма са описания и разсъждения. Следователно целенасочената образователна грижа за изграждането на компетентност за целесъобразно езиково възпроизводство на описания и разсъждения би подпомогнала ефективното учене на децата. Освен това, нормативната документация по български език и литература за III и IV клас предвижда съчиняване на описания (художествени и научно-популярни), на разсъждения по литературен проблем. Обучението на преразказване на описания и разсъждения би улеснило продуцирането на съответните съчинения и в този смисъл е логично да ги предхожда.

3. Методически неефективен според мен също така е образователният регламент учениците от I–IV клас да преразказват, като задължително се стремят максимално да съхранят близостта между текстовия образец и вторичния езиков продукт. Преразказите с изменение на изходния текст (с допълнителна езикова задача, с вграждане на епизод, описание на обстановка, герой и т.н.) според новите учебни програми по български език и литература не са обект на усвояване от 7–11-годишните. Така на практика се подценява възможността в условията на обучението на преразказване да се насърчи индивидуалната речева експресия, творческата изява на детето репродуцент. А не бива да се забравя, че в различни ситуации от житейската практика на общуващите се налага да възпроизвеждат езикова информация, като реконструират и допълват текстов оригинал съобразно с конкретни комуникативни цели и условия на общуване. В този смисъл, извън логиката на комуникативноречевата стратегия е да се пренебрегват ефектите от методическата работа над преразказването с изменение на текстовия образец.

Направените бележки не подценяват образователните активи на новата нормативна документация по български език и литература за I–IV клас. Те са израз на разбирането, че *"...модел, който се прилага безкритично, може да се превърне в бедствие за учителя, детето и училището... Тези, които живеят редом с младите хора, трябва редовно и задълбочено да си задават въпроси за работата, която вършат."* (Плакроуз 1992, с. 88)

Чрез направения контент анализ на новите нормативни документи по български език и литература за I–IV клас по посока на проучвания проблем се гради, надявам се, полезна отправна точка за модернизирание на родноезиковото обучение в българското начално училище.

БЕЛЕЖКИ

¹ От гледище на актуалната дидактика компетентността се определя като единство от знания, умения, отношения и кореспондира с целите на обучението и очакваните образователни ефекти.

Приемам модела на Ван Ек, според който комуникативната компетентност обединява: езикова, дискурсна, социолингвистична, стратегийна, социална, социокултурна компетентност (вж.: Ван Ек 1980).

Предвид психологията на възрастта на малките ученици (7–11 години), е нереалистично очакването в етапа I–IV клас да се формира устойчиво целият този богат и сложен репертоар от знания, умения, отношения. Ето защо целта на обучението на преразказване в началното училище се свързва с изграждането на основи на компетентност за ефективно общуване чрез текстова репродукция в ситуации, функциониращи интензивно в автентичната речева практика на децата.

² Комуникативният континуум “...обхваща всички страни на комуникативния акт и ги разглежда като една непрекъснатост от участници, сцена, тематика, психологическа тоналност и т.н.” (Виденов 2000, с. 202).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ван Ек*, 1980: Van Ek, J. A. Threshold Level English. Oxford, 1980.
2. *Василева*, 2002: Василева, Ем. Детето в началното училище. С., 2002.
3. *Василева*, 2004: Василева, Ем. Съвременното начално училище – реалност и предизвикателства. С., 2004.
3. *Виденов*, 2000: Виденов, М. Увод в социолингвистиката. С., 2000.
4. *Вълкова*, 1996: Вълкова, Ст. Формиране на комуникативноречеви умения в началното училище. С., 1996.
5. *Държавни образователни изисквания за учебно съдържание в началния етап на основната образователна степен*, 2000: Държавни образователни изисквания за учебно съдържание в началния етап на основната образователна степен. – Държавен вестник, 2000, бр. 48.
6. *Капинос*, 1979: Капинос, В. И. Работа по развитие на речта в светлината на теорията за речевата дейност. – Съвременни проблеми на обучението по роден език. С., 1979.

7. *Мандева*, 2004: Мандева, М. Комуникативни проекции в обучението на преразказване (I–IV клас). В. Търново, 2004.

8. *Плакроуз*, 1992: Плакроуз, Х. Училището – място за деца. С., 1992.

9. *Учебна програма по български език и литература за IV клас*, 2003: Учебна програма по български език и литература за IV клас. – Аз-буки, 2000, бр. 22.

10. *Учебни програми за втори клас*, 2003: Учебни програми за втори клас на МОН. С., 2003.

11. *Учебни програми за първи клас*, 2003: Учебни програми за първи клас на МОН. С., 2003.

12. *Учебни програми за III клас*, 2003: Учебни програми за III клас. – Аз-буки, 2003, бр. 19.

ОБУЧЕНИЕТО НА ПЕРЕКАЗВАНЕ СПОРЕД СЪВРЕМЕННИТЕ НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА ЕТАПА I–IV КЛАС

МАРИАНА МАНДЕВА

Резюме

Чрез контент анализ на нормативните документи по български език и литература за етапа I–IV клас се открояват образователните активи и ограничители при реализацията на перспективно, комуникативно ориентирано обучение на преразказване.

RETELLING TEACHING ACCORDING TO THE CURRENT NORMATIVE DOCUMENTATION FOR TEACHING BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN THE 1ST–4TH GRADE

MARIANA MANDEVA

Summary

By content analysis of the normative documentation for teaching Bulgarian language and literature in the 1st–4th grade the educational credits and restrictors in perspective and communicative retelling teaching are outlined.